

Қабден ҚҰНАНБАЙ
Мақсат ҚАБДЕН

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰРПАҚ ӨСІРУ
ҰЛТТЫҚ САЛТ-ДӘСТҮРІ

Қазақские народные традиции и обычаи по воспитанию потомства являются научно-обоснованной системой, передающейся из поколения в поколение. В этой статье перечислены традиции воспитания детей, начиная с их рождения, обрезания пуповины, укладывания в «бесик» и до достижения совершеннолетия с их научными толкованиями. Также упомянута традиция испытания будущего поколения, которая направлена на их становление.

Kazak hakkının nesil yetiştirme geleneği bugüne kadar devam eden bir ilmi sistemdir. Makalede çocuğun doğduğu günden itibaren olgunlaşmaya kadar devam eden çocuk terbiyesi geleneği gösterilmektedir. Bununla beraber gelecek nesilleri sınavdan geçirme geleneği de bahsedilmektedir.

Ұлт дегеніміз – адамдардың тарихи қалыптасқан әлеуметтік-этникалық, қауымдық бірлестігінің жоғарғы түрі. Ұлттық жан-күй, үйлесім ерекшелігі адамдардың отбасылық қарым-қатынасы, тұрмыстық салт-дәстүрлерден айқын байқалады. Ұлттық жан-күй үйлесімі үш бөліктен тұрады: олар – ұлттық сезім, ұлттық салт-дәстүрлер және ұлттық мінез. Мұның ішінде ұлттық салт-дәстүрлер – тарихи көне үрдіс. Ұлттық салт пен дәстүрдің тууы ұлттың ұлт болып қалыптасуына байланысты. Қазіргі ғылыми дәлелдер бойынша, қазақ ұлтының пайда болуы XII–XIV ғасырларда басталды деп жүрміз. Сол дәуірден бері қазақтың көптеген салт-дәстүрлері қалыптасып дамыды. Салт-дәстүрдің озық үлгілері ұрпақ жалғасымен біздің дәуірімізге жетті. В.Г.Белинский салт-дәстүрдің өміршеңдігі жөнінде: "Салт-дәстүр замандар бойы сыннан өтеді. Өз дәуірінде ардақталып, атабабадан әулетке мұра болып ауысып, рудан-руға, ұрпақтан-ұрпаққа жетеді. Олар халықтың сыртқы бейнесі болып табылады. Онсыз халық бет-әлпетсіз бейне, болымсыз тас мүсін тәрізді" [1], – дейді. Көптеген салт-дәстүрлер ұлттың ұлт болып қалыптасуынан бұрын пайда болған. Сондықтан ол кейде көптеген ұлттарға ортақ мәнді дәстүр болып сақталады. Салт-дәстүр халықтардың кәсібі, наным-сенімі, көзқарасына байланысты өзгеріп жаңарып отырады. Соның бір дәлелі соңғы кезде кең етек жайған салт – туған күн тойы. Шын мәнінде адам өміріндегі аяулы сәттердің бірі – дүние есігін қағып жарық өмірге келген күн. Алқызыл гүл дестелерін сыйлап, құрбы-құрдасын, дос-жаранын, ата-ана, туған бауырды дүниеге келген күнімен құттықтап, ыстық ықыластарын білдіріп жатады. Осы кезде азаматтық кәмілетке толған-төлкүжат, отан алдындағы азаматтық борышын өтейтін әскери құжат тапсырылып өмірдегі жаңа белеске шығады. Махмуд Қашқари

бабамыздың «Ұрпақта шек жоқ» [2] дегеніндей ұрпақ тәрбиесі мәңгілік жалғаса бермек. Біз қазақ халқының бай мұрасынан ұрпақ өсіру дәстүрін қысқаша баяндауды мақсат еттік [3].

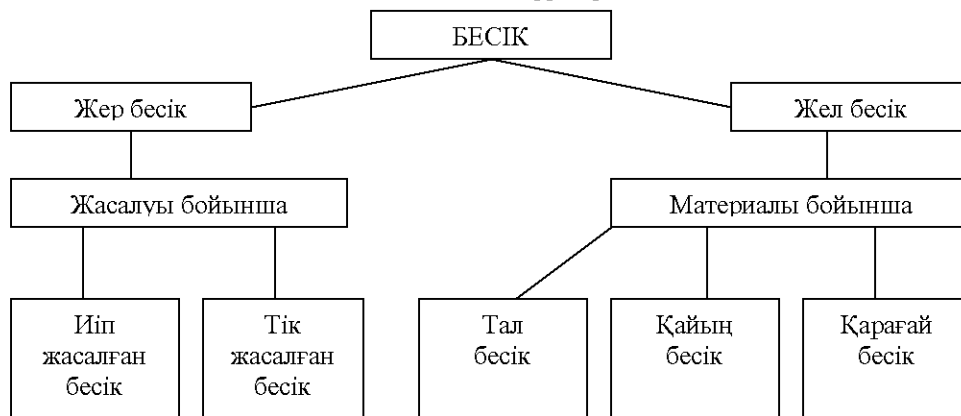
Салт-дәстүрдің ұрпақ тәрбиесі үшін тәрбиелік мәні зор. Қазақ халқының салт-дәстүрлері – ұрпақ тәрбиесіне байланысты, тұрмыс-салт дәстүрлері, әлеуметтік, мәдени салт-дәстүрлер болып үлкен үш топқа бөлінеді. Ұрпақ тәрбиесіне байланысты салт-дәстүрлері – келешек ұрпақ өмірге келуінен бұрын басталатын ұлт қалыптастыруға арналған үлкен жүйе. Бұл жүйеге жүкті болған келінді күту, әйелді босандыру, сүйінші, кіндік кесу, пілдехана тойы, балаға ат қою, баланы бесікке салу, баланы қырқынан шығару, нәрестені тіл-көзден сақтау, тұсаукесер, тілашар, баланы сүндетке отырғызу, баланы сынау, балаға ата-тегін үйрету, еңбекке баулу салт-дәстүрлері кіреді. "Ұлдың ұяты әкеге, қыздың ұяты шешеге" деп қараған халқымызда ұл баланы тәрбиелеу аталар мен әкелер, қыз баланы тәрбиелеу әжелер мен аналардың ісі болып саналған. Ұрпақ тәрбиесі – келешек қоғам мұрагерлерін тәрбиелеу ісі. Бұл мемлекеттік маңызы зор, аса жауапты іс. Дені сау, білімді, сезімі сергек, ақыл-ойы жетілген «сегіз қырлы, бір сырлы» абзал азамат өсіру ісі ғасырлар бойғы ой-арманы болып келді. Осы арман дене, ақыл-ой, адамгершілік, кәсіптік және эстетикалық тәрбие арқылы ұрпақтан-ұрпаққа заманалар бойы халықтық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарда марапатталып, сіңіріліп, іске асырылып отырады. Біз шығыс дәстүрінде ұрпақ өсіруді орта ғасырда Ибн Сина канонына [4] жақын дамыды десек те болады. И.Колбасенко (1889) қазақтар баланың кіндігі түскеннен кейін қырық күн бойы сабынды жылы сумен баланы шомылдырып, құрғатып сүргіш, маймен үнемі сылайды деген. Семей қазақтары алты апта бойы баланы күн сайын қаламшыр қосқан маймен сылап, тұзды сумен шомылдырған. Тұзды су сәби денесін ширатып, тері ауруларынан сақтаған. Әрбір шомылдырған сайын баланы сипап, массаж жасап, барлық денесін маймен майлап, басын өз пішініне қарай сипап, бастың домалақ пішінін келтіріп отырған. Баланың аяқ-қолын созып, бүгіп, кеудесін уқалап, денесін үнемі созып отырған (И.Колбасенко, 1889; Х.Кустанаев, 1894). И.Колбасенконың [5] пікірі бойынша бала бесікте бөлеулі жиырма сағаттай жататын болғандықтан осындай сылау, созу өте қажет болатыны даусыз. Ибн Сина дәл осыған ұқсас баланы күту туралы былайша жазған: «Сәбиді бөлеуден шешіп алғанда алдымен саусақтың ұшымен барлық денесін сипап, аяқ-қолын созу сәбидің денесін көркем пішінге келтіреді. Дені сау сәбиді кіндігі түскеннен кейін бір аптадан соң бесікке бөлеу керек» делінген. Ұлы ақын Ілияс Жансүгіров [6] бөбек бөлеуді былайша суреттейді:

Бөбек бөлеу

(Ана жыры)

Бөл-бөл, бөбек, бөл, бөбек,
Бүлдіршін шүмек бәйтерек.
Балалы үйрек, бас бармақ,
Кішкене бөбек, бес бөлек.
Саусақайы салбырап,
Бөлене қойсын қос білек.
Бөлейін бері кел, бөбек.
Бедерлі бесік, төрт есік,
Төгілте салдым тер төсек.
Бөпешім, бесік - отауың,
Отауыңа кір, бөбек.

Бесіктің түрлері

Бесік жабдықтары

1. Бесік көрпе.
2. Жөргек.
3. Қолбау.
4. Құсжастық.
5. Құстөсек.
6. Тізе бау.
7. Тізе жастықша.
8. Түбек мүйек /кепіл/.

Бесіктің құрылысы

1. Алдыңғы бас /бөген/
2. Артқы бас /бөген/
3. Белағаш /арқалық, арыс/
4. Жақтау
5. Жорға /табан/
6. Сабау
7. Тақтай
8. Түбек
9. Шабақ
10. Шүмек

Бала тәрбиелеудегі салт-дәстүрлер

Құрсақ шашу – жүкті болған келіннің енесі ауыл әйелдерін шақырып қонақ етеді. Олар өз үйлерінен бір-бір дәм пісіріп әкеледі. Оның себебі - келіннің жерік болып жүрген асын тауып беру.

Жарыс қазан – толғата бастаған келіннің енесі қыстай сақтаған жылы-жұмсағын қазанға салып, «жарыс қазан» асу қамына кіріседі. Бұл – келін тез босансын деген ниеттен туған ырым.

Шілдехана – жаңа туған нәрестені әртүрлі «жын-шайтан», «перілердің» салқынынан, қорғап, күзету үшін өткізіледі.

Сүйінші – немерелі болған әже сүйінші сұратып жас балалар мен келіндерін жан-жаққа жібереді.

Балаға ат қою – нәрестеге үш күннен қалмай ат қойылады.

Бесік тойы – кіндігі түскен баланы бес күннен кейін бесікке салады.

Баланы қырқынан шығару – қырық күн толғаннан соң нәрестенің «сүт тырнағы» мен «қарын шашын» алып, теңгелер салған ыдысқа қырық қасық су құйып, шомылдырады.

Сүндет тойы – ер балаларды 5, 7 немесе 9 жасында сүндетке отырғызады.

Тоқым қағар – бала бірінші рет үйінен алысқа жолаушылағанда өткізіледі.

Жүкті болған келінге жасалатын салт-дәстүрлер:

Керегеге орамал таңу – келіннің жүкті болғанын сезген ене «Атамыздың аруағы біліп, қолдап жүрсін» деп ауылдағы үлкен үйдің оң керегесіне ақ орамал таңады.

Құрсақ шашу – келін жерік болғанда кішігірім той (құрсақ шашу) істейді. Бұған әйелдер өз үйлерінен бір-бір дәм пісіріп әкеледі. Оның себебі келіннің жерік болып жүрген асын тауып беру.

Жуамен тамақтандыру – келіннің төбетін апу үшін жуа әкеліп жегізеді.

Сағыз шайнату – «іштегі бала шымыр болсын» деген ниет.

Саз, топырақ, қызыл ірімшік жегізу – баланың сүйегі берік болу үшін жегізеді.

«Келін көңілі» бас қосуын өткізу – келіннің көңіл-күйін көтеру үшін жастардың бас қосуын ұйымдастыру.

Арқан еспеу – бала кіндігіне оралып қалуы мүмкін.

Теңді буу, қаптың аузын жабуға рұқсат еспеу – керісінше, жабулы заттарды ашуға, буулы нәрселерді пешуге болады.

Түйе етін жемеу – жүкті әйел баласын 9 ай емес 12 ай көтеруі мүмкін.

Келіннің етегін бұру, далаға жалғыз шығармау – түсік болдырмау үшін жасалады.

Кіндік кесуге байланысты салт-дәстүрлер және кіндік шешенің атқаратын міндеті:

Жүкті болған әйелді күту – екі жас үйленіп жатқан кезден кіндік шеше болуды қалап алатын әйелдер болады. Ол үшін алдымен екі жасты арнайы қонаққа шақырып, өз дастарханынан дәм таттырады. Осыдан кейін екі үй арасында да қарым-қатынас жиілеп, жарастық орнайды. Жүкті әйелді күтімге алады.

Босану кезінде басы-қасында болу – толғақ мерзімі жақындағанда жеке үй дайындалады. От жағып, су жылытылады. Үйдің ішкі-сыртқы дүние-мүлкі мұнтаздай тазаланады. Осы істердің басы-қасында кіндік шеше ұйытқы болып жүреді. Жүкті әйелді толғақ үстінде кіндік шеше демеп тұрады және олай-бұлай жүруіне де рұқсат етіледі.

Кіндігін кесу – кіндікті ақбалтамен кесіп, таза жіппен байлап, кіндік түбіне күл сеппен. Ақ балтаны өзге нәрсеге пайдаланбай сақтап қойған. Ер баланың кіндігін ырымдап «үй күшкі болмасын» деп қырдан асырып лақтырған. Ал қыз баланың кіндігін «үйдің құты болсын» деген оймен отбасы, оппақ түбіне көмеді. Сонымен бірге оқымысты болсын деп кітаптың, ат құлағында ойнасын деп аттың жалына байлайды.

Балаға қамқорлық жасау – дүниеге келген сәбиді емізбестен бұрын таза суға малынған қасқырдың жүнімен ауыздандырған. Бала ер жетіп ел қатарына қосылғанша кіндік шеше өз назарынан тыс қалдырмай әрдайым қамқор болып жүрген.

Балаға ат қоюдағы салт-дәстүрлер:

Артық саусағына қарай ат қою – Артық, Артықәлі, Артықбай, Қосекен, Қосбармақ.

Балаға тіл-көз тимейді деген ниетпен ат қою – Жаманбай, Қойшыбай, Оппақбай, Тезекбай, Жамангүл.

Баланың дені сау, жаны берік болуы үшін ат қою – Тасболат, Тастемір, Шымырбай, Өлмес, Мықтыбай.

Баласы шетіней берген үйде жас сәбиге ат қою – Аман, Аманқұл, Есен, Жүрсін, Тоқтар, Тұрсын, Тұрсынқұл.

Бала-шағаларының өмірі ұзақ болсын, көп жасасын деген ниетпен ат қою – Жанұзақ, Жүзбай, Жүзжасар, Мыңжасар, Өмірбек, Сексенбай, Тоқсанбай, Ұзақбай.

Бұрын-соңды болған қару-жарақ аттарына байланысты ат қою – Қылышбек, Мылтықбай, Найзабек, Садақбай, Шоқпарбай.

Елдің ардақты азаматтарының атын солардай батыр, дана, өнерлі болсын деген ниетпен жаңа туылған балаға ат қою – Абай, Абылай, Ғабит, Жәнібек, Исатай, Қазыбек, Махамбет, Сәбит, Сәкен, Сырым, Төлебек, Ыбырай.

Ерекше көзге түсетін белгілеріне қарай ат қою – Анарбай, Қалдыгүл, Қалдыбай, Құдірет, Меңдібай, Меңдігүл, Сүндет.

Ислам дінінің әсеріне байланысты ат қою – Ғали, Жамал, Зылиха, Иса, Мұхамбет, Омар, Оспан, Сүлеймен, Хадипша.

Қызға аспан әлемінің, аңдардың, асыл тастардың, қымбат маталардың, нәзік өсімдіктердің атын қою – Айман, Алтын, Еңлік, Жібек, Жұлдыз, Күміс, Құралай, Мақпал, Меруерт, Раушан, Шолпан, Шынар.

Мерзімінен бұрын дүниеге келген балаға ат қою - Лекер, Шалабай, Шалабек.

Мұрат-мақсатыма жеттім-ау деген ниетпен ат қою - Арман, Бақыт, Мақсат, Мұрат.

Соңғы балаға ат қою – Кенжебай, Кенжегүл, Кенжетай.

Төрт түлік мал, аң мен құстарға байланысты ат қою – Арыстан, Аюбай, Бота, Ботагөз, Бүркіт, Қойшыбай, Сандуғаш т.б.

Ұлы жоқ үйде қыз туғанда ат қою – Болған, Тойған, Ұлбала, Ұлбосын, Ұлжан, Ұлту, Ұлтуған т.б.

Шілдеханада орындалатын салт-дәстүрлер:

Бала дүниеге келген күні кешке ауыл жастары шілдеханаға жиналады - әйел аман-есен босанған күні кешке ауыл жастары шілдеханаға жиналады. Шілдехана кейде үш күнге созылады. Өнерлі жастар таң атқанша жаңа туған баланы, оның анасын ардақтап ән салып, күй тартады. Бұған өнерлі жастар шақыртпай-ақ келіп, таң атқанша көңіл көтереді.

Қыз-келіншектер мен бозбалалар айтысады – қыз-келіншектер мен бозбалалар айтысып жеңгендері тоғызын алады.

Әртүрлі ойындар ұйымдастырылады – жастар түнді қуанып, қызықпен өткізеді.

Шілдеханаға тек қана жастар қатысады - шілдеханаға ауыл үлкендері қатыспайды. Жаңа туған нәрестені әртүрлі жын-шайтан, перілердің салқынынан қорғап, күзету халық сенімі бойынша тек қана жастардың міндеті.

Баланы бесікке салуда орындалатын салт-дәстүрлер:

Бесіктің жабдықтарын орын орындарына қою – кіндігі түскен баланы бес күннен кейін бесікке салады. Бұған жиналған ауылдың көрші-қолаң әйелдері шапуларын ала келеді. Баланы бесікке салардан бұрын ауылдың жасы үлкен, беделді әйелі бесік жабдықтарын орын-орындарына қояды. Содан кейін бесікті адыраспанмен аластап шығады. Кейде арша түтінімен де аластайды

Адыраспан түтінімен бесікті аластап шығу – баланың ұйқысы тыныш болу үшін және жын-шайтанды қуу мақсатымен адыраспанды отқа жағып түтетіп, баланы бесікке бөлерден бұрын бесікті айналдыра аластап ырымдайды. Кейде бесіктің бел ағашына қыздырылған темір тигізіп те ырымдайды.

«Тыптыма» ырымын жасау – баланы бесікке бөлерден бұрын тыптыма ырымы жасалады. Бесіктің түбек тесігі арқылы бауырсақ, кәмпит және басқа тәтті дәмдер жапа-тармағай астына тосылған алақандарға

тасталады. Басқарушы әйел, «тышты ма» деп сұрағанда, қасындағы әйелдер іле-шала «тышты-тышты» деп шу ете түседі. Әрбір жақсылықты үнемі пашу пашумен қарсы алатын халқымыздың бұл дәстүрі балаға бесік құт дарытсын деген ниетпен туған рәсім.

Бала бөленген бесіктің үстіне жеті нәрсе жабу – ең бірінші бесік көрпе, одан кейін шапан, кебенек, тоң, жабу, жүген және қамшы сияқты бұйымдармен жабады. Тоң, шапан жабу ержеткенде халықшыл болуына, жүген тез өсіп ат үстіне ойнақ салсын, кебенек пен қамшы – ел қорғайтын ер болсын деген тілек.

Баланы қырқынан шығаруда орындалатын салт-дәстүрлер:

Ұл баланы қырқынан шығару мерзімі – ұл баланы қырқынан 37, 39 күнде шығарады. Бұл ұл баланың қызға төлейтін қалың малы аз болсын деген ниетпен істеледі.

Қыз баланы қырқынан шығару мерзімі – қыз баланы қырық күннен асырып, 42-44 күнде қырқынан шығарады.

Баланы шомылдыру – бұл кәдеге жиналған ауыл әйелдері ыдысқа 40 қасық су құйып, теңгелер салып, сол суға баланы шомылдырады.

Сүт тырнағын алу – баланың тырнағын алғаннан соң адам баспайтын жерге көміп тастайды.

Қарын шаптын алу - бұл шапты шүберекке түйіп, тұмарша етіп тігіп баланың оң иығына қадайды. Жалшы баланың шаптын еш уақытта ашық-шапшық жерге тастамайды. Адам аяғы баспайтын жерге көміп отырады. «Қарын шаптың қарғысы қатты болады» деген мақал да осы салтқа байланысты.

Ит көйлегін ауыстыру – баланың қырқынан шыққанша киетін «ит көйлегіне» сәбиді қырқынан шығару үстінде түрлі тәттілерді түйіп бір иттің мойнына байлап қоя береді. Жас балалар итті қуып жетіп тәттілерді өзара бөлісіп алады. Бойына бала бітпей жүрген әйелдер қалап алатын дәстүр де бар. Баланың анасы ит көйлекті жырттып береді.

Нәрестені тіл-көзден сақтау дәстүрлері:

Нәрестені тіл-көзден сақтау – нәрестені тіл-көзден сақтау үшін нәрестенің бесігіне, киіміне тұмар ретінде жылан басын, үкі, тоғыз моншақ, күміс тиыңдарды іліп қойған.

«Көз тиді» деп секем алу – егер «көз тиді» деп секем алған жағдайда сол адамның үйінен бір нәрсесін әкеліп түтетеді. Осылайша қас күштердің беті қайтады. Баланы тіл-көзден сақтайды деген сенім болған.

Нәрестенің ата-анасы әлде біреудің нәрестеге сұқтана қарағанын, «балаң балпақтай» екен деген сөзін көңіліне алу – егер нәрестенің ата-анасы көңіліне алған жағдайда, іле-шала оған түкірту ырымын жасатады. «Көзінде қалы бар адамның қарағаны тегін жібермейді» деп үйге осындай белгісі бар адамның келуінен қатты сақтанады.

Нәресте сұлқ түсіп қатты ауырып қалған кезде – осының «көзі тиді-ау» деген адамды таштырып алып, оған түкіртеді. Басқа да сан түрлі ұшықтау ырымдарын жасайды.

Нәрестеге жұрттың назары түспеуі үшін нәрестені көзден тасалап, оған көбінесе жаман-жәутік, ескі-құсқы кигізіп, бет-ауызына әдейі күйе жағып қояды.

Тұсаукесер тойының салт-дәстүрлері:

Тұсаукесер күнін белгілеп, қонақтарды шақыру сәби «тәй-тәйлап» жүре бастағанда өткізіледі. Алдымен, тұсаукесер күні белгіленіп, арнайы қонақтар шақырылады. Бұл күні кейбір ауқатты адамдар көкпар да тартқызып, арты думанды тойға да ұласып кетуі ғажап емес.

Көшпелік арасында баланың тұсауын кесетін адамды таңдап алу. Жиналған көшпелік арасынан көбінесе жүрісі жылдам, қимылы пирақ, іске епті қасиеттерімен көзге түсетін қағылез, пысық адам таңдалып алынып, нәрестенің тұсаукесерін соған тапсырады. Тұсау кескен адамға сәбидің тұсауына байланысты, арнайы «тұсаукесер» сыйлығы беріледі

Кең дала, таза ауада жайылған дастархан жанына қазық қағып, аяғы тұсалған баланы арқандап қою. Тұсаукесер салты алдында жиналғандар кең дала, таза ауаға шығып, үсті түрлі тәтті дәмге толы бала-шағаға арналған дастархан жанына қазық қағып, аяғы тұсалған баланы арқандап қояды.

Балаларды жаяу жарысқа жіберу. Тойдың негізгі жанкүйерлері – балалар алыстан жаяу жарысқа жіберіледі, қай озып келгені арқанды қиып, барлық дастархандағы дәмге ие болады, оған арнайы сыйлық беріледі.

Баланың тұсауын кесу - бұдан соң «Жүйрік бол!», «Шауыш кет!» т.б. тілектер айта отырып, екі қолынан екі адам жетектеген баланың тұсауын кесуге таңдалып алынған адам ала жіпті кесіп жібереді. Тұсауы кесілген соң, сәбиді екі адам ортаға алып шығып тез-тез жүргізеді. Осы кезде «Тұсаукесер» *жыры* пырқалады.

Тілапарда орындалатын салт-дәстүрлер:

Ауылдың ділмар, пешен ақсақал қарияларын шақыру. Бүлдіршіннің тілі жеке-жеке сөздерді айтуға икемделе бастаған кезде тілі тез шығу үшін дәстүрлі «Тілапар тойы» жасалады. Мал сойылып, ауылдың ділмар, пешен, ақсақал, қариялары арнайы шақырылады

Балаға қойдың тілін жегізу. Олар «Тілің тез шықсын!» деп, сәбиге қойдың тілін жегізеді, қой ішегімен буындырып тұрып «Сөйлейсің бе?» деп сұрақ қойып, үш рет «сөйлеймін» деген уәдесін алады.

Ақсақалдардың ақ батасын алу. Осыдан соң ақсақалдар «Сандуғаптай сайрап кет!», «Жиреншедей пешен бол, Жәнібектей көсем бол!» деген сияқты ақ баталарын беріп тарқасады.

Сүндет тойда орындалатын салт-дәстүрлер:

Сүндет тойды өткізетін күнді белгілеу. Қалыптасқан дәстүр бойынша ата-бабаларымыз ер балаларын бес, жеті не тоғыз жасында

сүңдетке отырғызады. Сүңдет тойын өткізетін сәтті күн алдын-ала белгіленеді.

Қонақтарды тойға шақыру. Сүңдет тойға ғана тән өзіндік ерекшелік тойға қонақтарды баланың өзі шақырады. Айшықты тарланбозға сәнді киінген бір бозбала мен құйрығын шарт түйіп, жорға мінген сүңдеттелген бала көпшілікті тойға шақырады. Оның бауырсақ пен кәмпит толтырылған қоржынынан ат басын тіреген үй иесі дәм татады да, түсті матаны жыртқып, бала мінген жорғаның жалына байлайды.

Сәрсенбі күні баланы сүңдетке отырғызу. Сәрсенбінің сәтті күні баланы сүңдетке отырғызады. Тойға келген адамдар «сүңдетің қабыл болсын!» деп, баланың айналасына жеміс-жидек пен тәтті дәмдер толтырады.

Бала асырап алуда орындалатын салт-дәстүрлер:

Міндетті түрде той жасау. Қазақ халқында негізінде өз кіндігінен ер баласы жоқ адамдар туыстарының, ағайындарының баласын асырап алатын. Көбінесе ер балаларды, ал оның реті келмегенде қыз баланы да асырап ала беретін. Малды адамдар атшаптырым той жасаса, дәулеті шағындар құрмалдық жасайды.

Ер балаға асық жілік, қыз балаға тоқпан жілік ұстату. Баланың қолына жілік ұстатып, көпшілікті бұған куә ету бала асырап алатын әке мен шешенің де жұрт алдында оларды тумады деп бөлмеу туралы беретін уәдесі, анты. Жұрт алдында жілік ұстату салты екі жағынан да бала алу, бала беру ісіне ризашылығын білдіреді.

Ер баланы ашамайға мінгізу. Ер балаларды жілік ұстатуға қосымша ашамайға мінгізу жорасы да бар. Өйткені баланы бауырға салу көбінесе оның 5-6 жасар кезінде болады. Бұл кезде баланың атқа мініп үйренетін кезі. Әрине, тым жақын туыстар арасында балалары есейіп қалған кезде де бола береді. Ал бөтен елден алғанда бала мүмкіндігінше жастау болу керек.

Балада болатын қасиеттер және баланың болашағын болжау белгілері:

Бақытты, жары сұлу – ұл бала көзін ашып ұйықтайтын болса.

Балуан – бетінде қалы болса.

Ел басқаратын көсем – жастықтың үстінде ұйықтайтын болса.

Жайдары – маңдайы кең болса.

Жайдары, аққөңіл – шалқасынан жатып ұйықтайтын болса.

Жалқау – желкесінің шұңқыры үлкен болса.

Кемсеңгер – аяқ-қолын төрт жаққа созып, бей-жай ұйықтайтын болса.

Күйеуі көрікті – қыз бала көзін ашып ұйықтайтын болса.

Күйші – баланың бір құлағынан екінші құлағы үлкен болса.

Қызғаншақ, кейде ойшыл – етпетінен ұйықтайтын болса.

Мырза – алақаны ашық, алаңсыз емес.

Өгірікші – құлағы мен аузының арасы жақын болса.

Сараң – анасының омырауын тас қылып ұстап отырып алса.

Сері – бас бармағы үлкен, сүйрік болса.

Уайымшыл – бүк түсіп ұйықтайтын болса.

Шебер – бармағы майысқан болса.

Ынжық – көршені тұмшалап, орап алып жататын болса.

Қазақ халқы – басқа халықтар сияқты өзінің тарихымен, әдет-ғұрып, салт-дәстүрінің ерекшелігімен, өркениетті мәдениетімен, рухани байлығымен көзге түскен ұлы халықтардың бірі. Әсіресе, бала тәрбиесінде, біріншіден, ана тілін толық меңгеріп, әдет-ғұрып, салт-дәстүріміздің жақсы мен жаманын ажыратып, жақсысын алып, баланың бойына сіңіріп отырған. Жастарды әдепті мінезге баулыған. Ж.Аймауытов (Психология, 1926) айтқандай: "Адам мінезінің, ақыл-қайратының әр түрлі болуы тәрбиенің түрлі болуынан". Тәрбиенің екі түрі бар: бірі – дене тәрбиесі болса, екіншісі – жан "*рух*" тәрбиесі деп атап көрсеткен. Сондықтан да жастарды тәрбиелеудің негізгі мақсаты – дені сау, ұлттық сана-сезімі жоғары, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы, адамгершілігі мол, еңбек сүйгіш және тағы басқа ізгі қасиеттерді қалыптастыру. Ж.Баласағұн бабамыздың [8] "*Құтты білігінде*" айтқан адам өмірін екі нәрсе ұзартады, бірі – жақсы ісі, екіншісі – жақсы сөзі, - деген өсиетіне сүйене отырып, жастардың тән және жан (*рух*) тәрбиелеріне мән беру, қазіргі жаһандану кезеңінде қазақ ұлтын сақтап қалудың құралы болмақ.

Әдебиеттер

1. Белинский В.Г. Избранные труды. Москва, 1969.
2. Махмуд Қашқари. "Диуани лұғат ат түрік". Сана, 1923. №1.
3. Құралұлы А. Қазақ дәстүрлі мәдениетінің анықтамалығы. Алматы, 2001.
4. Ибн Сина. Канон в медицинской науки. Кн. III, Ташкент, 1956.
5. Колбасенко И.С. Некоторые киргизские обычай и поверия. Киев, 1889.
6. Жансүгіров І. Той. Алматы: Өнер, 1993.
7. Очерки по истории народной медицины Казахстана /Под ред. Шарманов Т.Ш. / Алма-Ата, 1978.
8. Жүсіп Баласұғұн (Баласугун Жусип Хас Хаджив). Наука быть счастливым / перевод Наума Гребнева, М., 1971.

REZUME

Kunanbai K., Kabden.M. (Turkistan)

NATIONAL TRADITIONS AND CUSTOMS OF THE KAZAKHS ON OFFSPRING UPBRINGING

National traditions and customs of the Kazakhs on offspring upbringing is scientifically proved system which is transmitted from generation to generation. This article shows traditions of children upbringing beginning from their birth, umbilical cord cutting, putting into "besik" to their full age with scientific interpretation. Tradition to test future generation directed to their standing is also mentioned.